

Aleksandra Ziober, *Postawy elit Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec elekcji Władysława IV Wazy i Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków 2020, ss. 332, ISBN 978-83-8138-270-0.

Celem recenzowanej publikacji Aleksandry Ziober jest ukazanie podobieństw i różnic w postawach narodu politycznego historycznej Litwy wobec bezkrólewi poprzedzających wybór Władysława IV i Michała Korybuta oraz ich elekcji. Autorka monografii dostrzegła zróżnicowanie realiów politycznych obu wydarzeń, co – jak stwierdziła – mogło pozwolić na wysunięcie interesujących wniosków (s. 13). Takie podejście do tego zagadnienia budzi jednak podstawową wątpliwość: czy da się porównywać stanowisko szlachty wobec tak różnych wydarzeń? Zarówno bowiem Władysław, jak i cała szlachta była pewna jego wyboru (s. 225, 228)¹, natomiast elekcja Michała Korybuta była efektem wzajemnego blokowania się najpoważniejszych konkurentów i stwarzała szanse na nowy podział politycznych łupów, co niewątpliwie rzutowało na nastroje i postawy narodu politycznego Wielkiego Księstwa, zwłaszcza jego elity. Autorka, będąc świadomą tych rozbieżności, odważnie podjęła się przedstawienia tytułowej problematyki. Drugą podstawową wątpliwość wzbudza metoda, w tym przypadku zastosowanie przez A. Ziober warsztatu psychologii społecznej. Zaprezentowano prace jej klasyków (s. 22–23), odnoszące się do społeczeństwa przemysłowego i kolejnych jego mutacji, nie wyrażając jednak obaw co do możliwości stosowania współczesnych konstrukcji do realiów sprzed stuleci. Niemniej odwołano się do zastrzeżeń Edwarda Opalińskiego i Marka Sobolewskiego (s. 32–36). Współczesna psychologia bowiem, jak twierdzą specjaliści, bada za pomocą precyzyjnych technik nie tylko poszczególne komponenty – przykładowo – emocji. W całkowicie odmiennej sytuacji jest badacz XVII stulecia, który nie dysponuje zapisami rozmów, a to przecież one w największym stopniu wpływały na postawy i najlepiej ukazywały emocje. Najwierniej – ze źródeł dostępnych dla historyka epoki nowożytnej – rozmowy może zastępować korespondencja, zwłaszcza listy z dopiskiem nakazującym zniszczenie po ich przeczytaniu. Takich jednak zachowało się stosunkowo niewiele. Ponadto odzwierciedlały one raczej postawy magnaterii. Jak więc źródła pozwolą badaczowi ukazać stanowiska sejmikującej szlachty, powiatowych elit? Jak słusznie zauważyła Jolanta Choińska-Mika: „sejmikowe decyzje [...] były wypadkową postaw reprezentowanych na sejmiku”². Dlatego A. Ziober spożytkowała różnorakie dokumenty sejmikowe, oprócz nich zaś pisma polityczne, diariusze i mowy sejmowe oraz zbliżone

¹ Choć Wital Hołubowicz dopuszcza możliwość, że szlachta połocka w przeciwieństwie do witebskiej nie miała jednoznacznej wizji kandydata, zob. Віталь ГАЛУБОВІЧ, *Полацкая шляхта і дынастыя Вазыў*, Мінск 2016 [Wital HOŁUBOWICZ, *Połackaja szlachta i dynastyja Wazau*, Minsk 2016] s. 138.

² Jolanta CHOIŃSKA-MIKA, *Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. Problemy komunikacji: społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza*, Warszawa 2002, s. 43.

źródła. Czy na ich podstawie możemy więc poznać – a jeśli tak, to z jaką dokładnością – namiętności ongiś poruszające szlachcica na oszmiańskim sejmiku³ i wolskim błoniu? Czy da się stwierdzić, jaka była popularność wśród litewskiego narodu politycznego Władysława, a jaka Michała Korybuta (s. 285)? Chyba w niemalym stopniu intuicyjnie i wyłącznie w ogromnym przybliżeniu. Można jednak – szczęśliwie – odnieść wrażenie, że wspomniani klasycy służyli raczej jako ornamentacja wywodu niżli istotny jego fundament⁴.

Pracę oparto na rękopisach z bibliotek i archiwów Polski, Litwy, Łotwy, Ukrainy⁵, Francji, Austrii, Niemiec, Czech, Wielkiej Brytanii, Watykanu⁶ i Rosji, wykorzystano również źródła wydane oraz obfitą literaturę (także niewydaną pracę doktorską). W celu uzupełnienia bazy źródłowej warto byłoby sięgnąć do kazań, zarówno żałobnych, jak i okolicznościowych, zapewne – jeśli chodzi o następstwo tronu – zgodnych z poglądem elit. Przykładowo w wileńskim kazaniu pogrzebowym po śmierci Zygmunta III pastor Andrzej Schönflissius włożył zmarłemu monarsze w usta stwierdzenie: „Nie płaczcie, abowiem nie umieram, gdyż potomstwo moje, w którym żyć będę po sobie zostawuję, a osobliwie Władysława Zygmunta, syna mego, któremu jakoby zdejmując z głowy swej koronę, wstawiam ja na głowę jego”⁷. Również warto byłoby spożytkować ustalenia literaturoznawców litewskich co do ideału władcy⁸.

Poza wstępem recenzowana monografia składa się z czterech rozdziałów, zakończenia, bibliografii, anglojęzycznego streszczenia i indeksu osobowego. Rozdział pierwszy ma strukturę niejednorodną: pierwszą część stanowi przedstawienie stanu badań postaw i ich przekształceń przez psychologów *sensu latissimo* oraz postaw politycznych przez historyków, w drugiej zreferowano spór o skład magnaterii. Można

³ Instrukcja przywoływanego sejmiku przedkonwokacyjnego, wykorzystana w artykule z rękopisu, została wydana przez Hienadzia Sahanowicza, zob. Генадзь САХАНОВІЧ, *Інструкцыя паслам Ашмянскага павета на канвакацыйны сойм 1632 г.*, Беларускі Гістарычны Агляд, T. 14: 2007, сш. 1–2, [Henadz SAHANOWICZ, *Instrukcyja paslam Aszmianskaha paweta na kanwakacyjny sojm 1632 h.*, Biełaruski Histaryczny Ahliad t. 14: 2007, z. 1–2], s. 217–219.

⁴ Stąd na s. 163 w przyp. 28 przywołano rękopis z Ossolineum, monografie sejmu elekcyjnego 1669 r. oraz trzy prace psychologiczne.

⁵ Lwowski zespół 45 to Archiwum Dzieduszyckich, nie zaś Dziaduszyckich (s. 161, przyp. 26; s. 300).

⁶ Od 22 X 2019 r. Archivio Segreto Vaticano nosi nazwę Archivio Apostolico Vaticano. Być może należało podczas kwerendy sprawdzić zbiory Biblioteki Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana (Ms. 35.A.8), gdzie przechowywany jest jeden z rękopisów *Relazione della nunziatura di Polonia fatta dal sudetto monsignor Marescotti negli anni 1668, 1669 e 1670* (fragmenty nieodnoszące się do problemu opublikował Julian Ursyn Niemcewicz, zob. Julian Ursyn NIEMCEWICZ, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, t. 4, Warszawa 1822, s. 312–318). Wszak nuncjusz Galeazzo Marescotti przybył do Rzeczypospolitej w 1668 r., akurat w najgorętszym okresie politycznym.

⁷ *Dwa kazania wygłoszone po śmierci Katarzyny Habsburżanki i Zygmunta III Wazy* (Biblioteka dawnej literatury popularnej i okolicznościowej, t. 29), red. Jakub NIEDZWIEDŹ, Warszawa 2016, s. 182.

⁸ Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ, *Krikščioniškojo valdovo vaizdinys Baroko pamokluose: Vladislovas Vaza*, Senoji Lietuvos literatūra kn. 40: 2015, s. 153–176.

żałować, że – jeśli już poruszono kwestie demograficzne, degeneracji oraz otwarcia warstwy magnackiej (s. 45), co nie było niezbędne – nie spożytkowano nowych ustaleń Edwarda Opalińskiego oraz białostockiego ośrodka demografii historycznej, m.in. Marzeny Liedke⁹. O roli patronatu i dworu magnackiego (s. 48–49) wielokrotnie z kolei pisała Jūratė Kiaupienė¹⁰.

W kolejnym rozdziale scharakteryzowano aktywność elit Wielkiego Księstwa podczas obydwu bezkrólewí, w tradycyjny, momentami nadmiernie szczegółowy sposób (np. wyliczanie poszczególnych majątności jest zbędne), zawierający atoli pewne korekty dotychczasowych poglądów (s. 116–117, 132–133, 144–145)¹¹. Aby ściślej powiązać narrację tego rozdziału z tytułem monografii, na końcu dodano krótkie omówienie postaw elit, wskazujące m.in. na ich stałą troskę o pozycję Litwy w Rzeczypospolitej.

Trzeci rozdział koncentruje się na politycznej technice: metodach i środkach wpływu na postawy¹². Omówiono w nim korespondencję¹³, pisma polityczne, polityczną korupcję (w urzędach lub gotówce), efektowne orszaki i wjazdy, bankiety, a także próby stosowania grózb użycia siły. Autorka trzeźwo wyraziła wątpliwości wobec możliwości oceny skuteczności owych środków (s. 162), podkreśliła wszakoż zastosowanie podczas bezkrólewia w 1668 r. (skutecznych, jak się okazało) gratyfikacji finansowych (s. 177–182).

W czwartym rozdziale przedstawiono oczekiwania Litwinów wobec władcy: pochodzenie dynastyczne, talenta militarne, wyznanie, tolerancję wyznaniową, szacunek dla praw¹⁴ i walory osobiste. W ten sposób skonstruowano model władcy Rzeczypo-

---

⁹ Edward OPALIŃSKI, *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III. Podstawy karier*, Warszawa 2007; Marzena LIEDKE, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne* (Prace Centrum Badań Struktur Demograficznych i Gospodarczych Przednowoczesnej Europy Środkowo-Wschodniej, t. 4), Białystok 2016. Monografia Piotra Guzowskiego, prostująca wiele obiegowych sądów, została zapewne wydana podczas druku recenzowanej publikacji, zob. Piotr GUZOWSKI, *Rodzina szlachecka w Polsce przedrozbiorowej. Studium demograficzne* (Prace Centrum Badań Struktur Demograficznych i Gospodarczych Przednowoczesnej Europy Środkowo-Wschodniej, t. 9), Białystok 2019.

¹⁰ Ostatnio wydano monografię Jūratė KIAUPIENĖ, *Between Rome and Byzantium. The Golden Age of the Grand Duchy of Lithuania's Political Culture. Second Half of the Fifteenth Century to First Half of the Seventeenth Century*, trans. Jayde WILL, Boston 2019, s. 42–43, 165–167.

¹¹ Na temat egzorbitancji (s. 95) zob. najnowszą, może lekko przejurydyzowaną pozycję: Tomasz KUCHARSKI, *Instytucja egzorbitancji w systemie prawnoustrojowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Toruń 2014.

¹² Nie wykorzystano publikacji Urszuli Augustyniak, zob. Urszula AUGUSTYNIAK, *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*, Warszawa 1981.

¹³ Autorka recenzowanej monografii nie powoływała się także na prace Marioli Jarczykowej, zob. Mariola JARCZYKOWA, „Papirowe materie” Piotra Kochlewskiego. O działalności pisarskiej sekretarza Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 2413), Katowice 2006; eadem *Korespondencja i literatura okolicznościowa w kregu magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego* (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 3827), Katowice 2019.

¹⁴ Można tu zasygnalizować problem marginalny, wynikający z zainteresowań recenzenta: czy wówczas Litwini nie wymagali jednak dla kandydatów szacunku dla własnego Statutu?

spolitej, idealny także dla Wielkiego Księstwa, dociekając, który z dwóch kandydatów do tronu i stolca wielkksiążęcego lepiej spełniał postawione wymogi. Co warte odnotowania, w przypadku Władysława i Michała Korybuta cechy te się nie pokrywały, co jeszcze raz wskazuje na trudności z porównywaniem kandydatów.

W zakończeniu znalazły się tezy zarówno oczywiste i ponadczasowe, jak i nowe. Do pierwszych zaliczyć można – przykładowo – konstatację, że *interregnum* roku 1632 i roku 1668 było walką o wpływy polityczne w Wielkim Księstwie (s. 290). Wydaje się, że była to stała cecha bezkrólewi. Szlachta starała się zdobyć względy u nowego władcy (s. 81), niemniej akurat wspomniane bezkrólewia nie stwarzały problemów, w czasie innych się one pojawiały, gdy postawiono na niewłaściwego kandydata. Zastosowany w drugim rozdziale podział na formalną, nieformalną i półformalną aktywność polityczną okazał się ryzykowny. W praktyce trudno je bowiem rozdzielić, niekiedy bowiem używano formalnych uzasadnień do działań bezprawnych, innym razem powoływano się na stan wyższej konieczności¹⁵, używając współczesnej terminologii. Ponadto nie wszystkie działania nieformalne są obserwowalne, co A. Ziober sama przyznała (s. 149). Autorka zauważyła, że w ciągu 30 lat zmieniło się postrzeganie „Wielkiego Księstwa jako nadrzędnego dobra. Po abdykacji Jana Kazimierza bardzo dużą rolę zaczęły odgrywać prywatne interesy przedstawicieli niektórych facji i to one dyktowały podejmowanie danych decyzji politycznych” (s. 291). Być może i tak było, trzeba jednak wziąć pod uwagę, że w czasie wcześniejszego bezkrólewia scena polityczna Litwy była ustabilizowana (również przez regalistyczne powiązania drobniejszych facji) i podobne działania nie miały szans powodzenia. Po abdykacji Jana Kazimierza pozycja Wielkiego Księstwa wobec Korony była już niezagrożona i tworzenie – jak w 1632 r. (s. 149) – wspólnego frontu obrony interesów Litwy było zbędne. Interesująca jest natomiast konstatacja wzrostu roli kobiet w polityce zarówno Korony, jak i Litwy (s. 150–151, 294).

Niektóre twierdzenia zawarte w omawianej publikacji warto byłoby udokumentować w przypisie, jak chociażby: wskazanie osób uważających, że Jagiellonowie dbali przede wszystkim o Litwę (s. 239), omówienie motywów Krzysztofa Radziwiłła i Lwa Sapiehy podczas bezkrólewia 1632 r. (s. 241) lub obwinianie Wazów za konflikt ze Szwecją (s. 242). Warto zaznaczyć, że mimo iż w pracy pojawiły się drobne usterki¹⁶, język jest zasadniczo poprawny.

Podczas kolejnego bezkrólewia żądali bowiem od Jana Sobieskiego: „Prawa W XLitt w Statucie i w konstytucjach wyrażone zwyczaje, aby utwierdzone i poprzysiężone od przyszłego Pana były”, zob. Instrukcja sejmiku trockiego na elekcję po śmierci Michała Korybuta, 14 III 1674, Vilniaus universiteto biblioteka, F. 7 TPT 1674/1677, księga grodzka trocka za lata 1674–1677, k. 110v. Przywiązanie Litwinów do Statutu było charakterystyczne aż do okresu rozbiorów Rzeczypospolitej.

¹⁵ Andrzej B. ZAKRZEWSKI, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo, ustroj, społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 241.

¹⁶ Zob. błąd gramatyczny na s. 17: „nie sposób pominąć zespoły archiwalne”, na s. 88 użyto rozpowszechnionej formy „w Słonimiu”, która jest niepoprawna, należało zapisać „w Słonimie”, z kolei na s. 167–168 pseudonim Gotfrieda Wilhelma Leibniza powinien być zapisany w mianowniku nie jako *Georgio Ulicovio Lithuano*, lecz *Georgius Ulicovius Lithuanus*. W pracy pojawiły się także błędy literowe, zob. s. 57: „Augusytniak”, s. 246: „poprali kandydaturę”, s. 248:

Podsumowując: celem autorki było zwrócenie uwagi na postawy magnatów w czasie elekcji Władysława IV i Michała Korybuta poprzez omówienie znanego już materiału w nowym ujęciu. Dzięki nowemu spojrzeniu monografia zasługuje na pozytywną opinię, choć zawarte w niej tezy i metody badawcze nie są w pełni przekonujące. Atoli niektóre koncepcje badawcze A. Ziober i pewne nowe ustalenia zapewne wywołają pozytywną dla nauki dyskusję.

Andrzej Zakrzewski*

 <https://orcid.org/0000-0001-8611-4540>

BIBLIOGRAFIA

- Augustyniak, Urszula *Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981.
- Choińska-Mika, Jolanta. *Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. Problemy komunikacji: społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2002.
- Guzowski, Piotr. *Rodzina szlachecka w Polsce przedrozbiorowej. Studium demograficzne*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, Polskie Towarzystwo Historyczne, 2019.
- Halubovich, Vital'. *Polatskaia schliakhta i dynastyia Vazaŭ*. Minsk: A. M. Yanuschkevich 2016.
- Jarczykowa, Mariola. *Korespondencja i literatura okolicznościowa w kręgu magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019.
- Jarczykowa, Mariola. „Papirowe materie” Piotra Kochlewskiego. *O działalności pisarskiej sekretarza Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006.
- Kiaupienė, Jūratė. *Between Rome and Byzantium. The Golden Age of the Grand Duchy of Lithuania's Political Culture. Second Half of the Fifteenth Century to First Half of the Seventeenth Century*. Translated by Jayde Will. Boston: Academic Studies Press, 2019.
- Kucharski, Tomasz. *Instytucja egzorbitancji w systemie prawnoustrojowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014.

„wplywowych katolików”. Ponadto na s. 119 zapisano *prater bonum publicum* zamiast *praeter*, a także *ex nihilo*, na s. 132: *seconodo de relationi*, z kolei na s. 265: *experintiq?* Może zamiast „Radziwiłłów łączył silny kolektywizm” należałoby użyć sformułowania „poczucie wspólnoty”, zob. s. 56.

* Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warszawski

 andzak@uw.edu.pl

- Liedke, Marzena. *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku Studium demograficzno-społeczne*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2016.
- Niemcewicz, Julian Ursyn. *Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce*, vol. 4. Warszawa: nakładem N. Glücksberga, 1822.
- Niedźwiedz, Jakub, ed. *Dwa kazania wygłoszone po śmierci Katarzyny Habsburżanki i Zygmunta III Wazy*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 2016.
- Opaliński, Edward. *Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III. Podstawy karier*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007.
- Sahanovich, Henadz'. "Instruktsyia paslam Ashmianskaha paveta na kanvakatsyiny sojm 1632 h." *Belaruskі Histarychny Ahliad* 14/1–2 (2007): 207–219.
- Vaitkevičiūtė, Viktorija. "Krikščioniškojo valdovo vaizdinys Baroko pamokluose: Vladislovas Vaza." *Senoji Lietuvos literatūra* 40 (2015): 153–176.
- Zakrzewski, Andrzej B. *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo, urząd, społeczeństwo*. Warszawa: "Campidoglio", 2013.

